

Тема 6. Організація контролю операцій з іноземною валютою

Згідно ст. 1 Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року N 15-93:

іноземна валюта - іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України. Іноземні валюти відповідно до Класифікатору іноземних валют поділяються за ступенем їх конвертованості.

Згідно п.2.3. «Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій», затв. Постановою Правління НБУ від 17.07.01 N 275 за наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу Національного банку банки мають право здійснювати такі операції з валютними цінностями:

- а) неторговельні операції з валютними цінностями;
- б) ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;
- в) ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;
- г) ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;
- г) відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- д) відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- е) залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України;
- є) залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках;
- ж) операції з банківськими металами на валютному ринку України;
- з) операції з банківськими металами на міжнародних ринках;
- и) інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках.

Валютні операції банку поділяються на поточні та капітальні. Поточні в свою чергу поділяються на торговельні та неторговельні.

За суб'єктами валютні операції поділяються на операції з резидентами та нерезидентами; з фізичними та юридичними особами- суб'єктами підприємницької діяльності, а також з дипломатичними, консульськими та ін. представництвами.

Бухгалтерський облік операцій в іноземній валюті та банківських металах здійснюється у подвійній оцінці: в номіналі іноземної валюти або у вазі

банківського металу, а також у гривневому еквіваленті за офіційним курсом, для чого використовуються технічні рахунки (3800 та 3801).

Валютним операціям банку, насамперед, притаманні валютні ризики (внаслідок відкритих валютних незахеджованих позицій в окремих валютах, впливу змін валютних курсів) та ризики недотримання вимог законодавчих та нормативних актів щодо валютних операцій. Банк зобов'язаний відповідно до «Положення про валютний контроль», затв. Постановою Правління НБУ від 08.02.2000 №49, виконувати функції агента валютного контролю, а саме запобігати проведенню резидентами та нерезидентами незаконних валютних операцій через банк та своєчасно інформувати відповідні державні органи про порушення резидентами і нерезидентами законодавства, пов'язаного з проведенням ними валютних операцій.

Відповідальність за порушення правил ведення валютних операцій викладена у ст.162 «Кодексу України про адміністративні порушення», ст.207-208 «Кримінального кодексу України», ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», ст. 1- 4 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», в п.1.2, 2.1-2.10 «Положення про валютний контроль» та в ін.

В цілому, межі відповідальності банку за порушення вимог валютного законодавства, за невиконання функцій агента валютного контролю варіюють від штрафних санкцій до позбавлення банку генеральної ліцензії.

Внутрішній банківський контроль валютних операцій повинен забезпечувати:

- дотримання законодавчих та нормативних вимог щодо виконання банком функцій агента валютного контролю;
- законність та ефективність власних операцій банку з іноземною валютою і банківськими металами на міжнародному ринку та валютному ринку України;
- правильність відображення операцій з іноземною валютою та банківськими металами в обліку та звітності;
- контроль валютного ризику та дотримання встановлених лімітів валютних операцій;
- дотримання нормативу валютної позиції банку та обґрунтоване управління нею.

До контролю залучаються:

- відповідальні виконавці в межах своїх повноважень (які власне і проводять валютну операцію) - під час проведення попереднього та поточного контролю, а саме працівники відділів валютних операцій, кредитних відділів, відділів платіжних карток, залучення коштів від населення, операційних відділів, касири та ін.);

- контролери, які залучаються до проведення подальших перевірок у відповідності до переліку, затвердженого головним бухгалтером;
- завідуючий касою, заступник головного бухгалтера і начальники відповідних відділів банку, які на систематичній основі повинні проводити перевірки стану обліково-операційної роботи;
- працівники відділу бухгалтерського обліку (бек-офіс);
- відповідальний працівник за фінансовий моніторинг;
- інші працівники, що залучаються до контролю, в тому числі адміністратори локальної комп'ютерної мережі банку, працівники відділів служби внутрішнього аудиту.

Додатковому контролю повинні підлягати операції з підвищеним ризиком, а саме валютні касові операції, розрахункові операції на значні суми (наприклад більше 50 тис. грн.), у неконвертованих валютах, тощо.

Особливою уваги повинні заслуговувати такі питання для перевірки службою внутрішнього аудиту (як частини адміністративного контролю):

- аналіз внутрішньої нормативної бази; перевірка дотримання законодавчо-нормативних актів та внутрішніх документів банку;
- попередній аналіз валютних операцій за допомогою системи показників;
- за сформованою вибіркою перевірити повноту комплектації юридичних справ клієнтів;
- оцінка виконання банком функцій агента валютного контролю;
- визначення обґрунтованих потреб у валютних коштах, в тому числі для власних потреб та для потреб клієнтів;
- аналіз стану обліку валютних операцій;
- аналіз стану звітності та її достовірності (в тому числі тієї, що подається до НБУ та управлінської) щодо валютних операцій;
- питання фінансового моніторингу валютних операцій (ідентифікація клієнтів, виявлення операцій обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу);
- оцінка ефективності валютних операцій;
- оцінка системи внутрішнього контролю валютних операцій;
- надання рекомендацій зі зменшення валютних ризиків.

Питання контролю та програми аудиту валютних операцій

Питання	Що перевіряється (на який предмет)
Внутрішня нормативна база банку	<p>Облікова політика щодо валютних операцій</p> <p>Кредитна, Депозитна, Тарифна політики банку</p> <p>Генеральна ліцензія. Письмовий дозвіл НБУ на здійснення операцій з інвалютою (за переліком операцій)</p> <p>Положення про підрозділ валютних операцій. Положення про підрозділ з міжнародних розрахунків. Положення про підрозділ обслуговування та контролю зовнішнь-економічної діяльності клієнтів. Положення про Казначейство. Посадові інструкції працівників</p> <p>Положення про здійснення валютних операцій (за контрагентами, за видами операцій – кредитні та ін.)</p> <p>Дозволи головного офісу банку відокремленим підрозділам на проведення валютних операцій. Протоколи засідань профільних комітетів банку. Постанови Правління, накази, розпорядження. Технологічні картки операцій</p>
Формування інформаційних джерел згідно завдань аудиту та визначеним обсягам вибірки	<p>Достатність капіталу банку для проведення дозволених операцій</p> <p>Матеріали з відкриття власних та агентських пунктів обміну валют</p> <p>Накази про встановлення тарифів банку за здійснення операцій з інвалютою</p> <p>Баланс, оборотно-сальдовий баланс, звіт про фінансові результати та примітки до фінансової звітності (Примітки 16.1 «Банківські резерви на покриття ризиків і втрат», 21 «Торговельний дохід», 31 «Географічний ризик». 32 «Валютний ризик», 34 «Процентний ризик»)</p> <p>Форми статистичної звітності (№ 520 «Інформація про курс та обсяги операцій з іноземною валютою на МБВРУ» (щоденна), №521 «Інформація про обсяги операцій з готівковою іноземною валютою та банківськими металами» (щоденна), №522 «Дані про рух коштів на рахунках іноземних банків» (щоденна), №527 «Звіт про оборот готівкової іноземної валюти» (місячна), №531 Звіт про резидентів - суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які перевищили встановлені законодавством терміни розрахунків за експортними, імпорнтними та лізинговими операціями» (місячна), №536 «Звіт про операції з банківськими металами у зливках, монетами та порошками банківських металів» (місячна), №538 «Інформація про купівлю безготівкової іноземної валюти за дорученням клієнтів банку, інших банків та уповноваженими банками» (щоденна), 550Д «Розшифрування валютних рахунків» (щоденна), №550 «Обороти за рахунками в</p>

	<p>іноземній валюті (місячна), №552 «Інформація про надходження від нерезидентів та продаж безготівкової іноземної валюти» (щоденна), №611 «Звіт про дотримання економічних нормативів» (місячна), №381 «Довідка про залучені кошти та їх залишки на кореспондентському рахунку» (місячна), №618 «Звіт про залишки коштів, що розміщені в інших банках та залучення від інших банків», №631 «Звіт про структуру активів та пасивів за строками» (декадна)) та управлінської звітності</p> <p>Відповідні угоди з клієнтами</p> <p>Дані про встановлені ліміти (на дилера, на філію, за видами валют)</p> <p>Курси валют НБУ та встановлені банком (розпорядження)</p> <p>Документи дня, касові документи за операціями з інвалютою. Регістри бухгалтерського обліку</p> <p>Акти перевірок банку за операціями з інвалютою (ДПІ, НБУ, службою внутрішнього аудиту, в тому числі пунктів обміну валюти)</p>
Попередній аналіз	<p>Розрахунки провести за показниками табл.8.2. Зробити попередній висновок про можливі шляхи зниження вартості ресурсів у валюті за рахунок оптимізації їх джерел та про достатність валютних коштів для проведення активних операцій. Вивчити сезонність показників. Абсолютна сума та структура процентних та комісійних доходів від валютних операцій, структурні зміни, співвідношення з загальною сумою доходів</p>
Рахунки для перевірки	<p>Згідно табл.8.3</p>
Перевірка порядку відкриття та функціонування рахунків в іноземній валюті	<p>Перевірка повноти комплектації юридичних справ клієнтів. Перевірка питань ідентифікації клієнтів. Обґрунтованість відкриття рахунків в іноземній валюті (в тому числі нових рахунків у випадку реорганізації підприємства, зміни коду ЄДРПОУ), використання коштів за рахунками у валюті. Розподіл обов'язків працівників (де закріплений) щодо валютного контролю та фінансового моніторингу. Перевірка повноти та своєчасності надання інформації про відкриття/закриття рахунків до ДПА.</p> <p>Перевірка операцій в іноземній валюті, що здійснюються за дорученням клієнтів. Купівля/продаж валюти за дорученням клієнтів: своєчасність виконання доручень та правильність розрахунків</p> <p>Перевірка виконання банком функцій агента валютного контролю.</p> <p>Дотримання вимог законодавства України: під час проведення розрахунків за експортними, імпортованими та лізинговими операціями клієнтів; під час проведення розрахунків клієнтів у разі застосування до них або їх контрагентів - нерезидентів спеціальних санкцій; щодо кредитів, позик в іноземній валюті, що отримані резидентами від нерезидентів; щодо здійснення переказів іноземної валюти фізичними особами в</p>

	межах України та за її межі; щодо використання готівкової іноземної валюти на території України; щодо порядку видачі довідок (дозволів) на вивезення за межі України іноземної валюти та чеків, що виражені в іноземній валюті.
Перевірка касових операцій в іноземній валюті	Порядок проведення касових операцій з іноземною валютою. Кваліфікація валютних касирів. Оснащення робочих місць касирів необхідним обладнанням. Наявність спеціальних довідників валют іноземних держав. Інші питання (див. тему 7) Дотримання внутрішнього порядку організації та здійснення валютно-обмінних операцій через каси. Дотримання порядку ввезення (вивезення) на територію (з території) України банкнот іноземних держав, банківських металів і бланків чеків.
Перевірка обмінних пунктів	Належне оформлення дозволів головного офісу банку, ТУ НБУ, ДПА та дотримання вимог нормативних актів щодо діяльності пунктів. Технічне оснащення (обладнання для визначення справжності банкнот, наявність реєстратора розрахункових операцій, забезпеченість сейфами та ін.). Кваліфікація персоналу щодо визначення справжності банкнот. Ліміти авансу. Перевірка бухгалтерського обліку (ведення журналів реєстрації купівлі, продажу, квитанції 377-К, зберігання їх як бланків суворої звітності). Перевірка виконання вимог щодо ідентифікації клієнтів та ін. питань фінансовому моніторингу. Періодичність та результати перевірок, що проводяться інспекторами НБУ, внутрішніми аудиторами. Штрафні санкції. Обґрунтованість плати (фіксованої або такої, що залежить від результатів діяльності). Ефективність діяльності (в тому числі на основі аналізу оборотів купівлі-продажу, рентабельності, маржі). Доцільність подальшого функціонування при існуючому ресурсному забезпеченні, місці розташування та встановленому режимі роботи
Перевірка операцій з іноземною валютою і банківськими металами на міжнародному ринку та валютному ринку України	Дотримання правил купівлі, продажу, обміну іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та міжнародних валютних ринках. Ефективність операцій
Результати аналізу валютної позиції банку та управління нею	Формування переліку валют, за якими розраховуються довга та коротка валютні позиції. Розподіл обов'язків щодо контролю за валютної позицією та управління нею. Випадки порушення нормативів валютної позиції. Встановлення лімітів за операціями, валютами та за ін. категоріями
Контроль операцій з банківськими металами	Ліцензії, дозволи НБУ. Перевірка дотримання кваліфікаційних вимог щодо працівників, що проводять операції з банківськими металами. Рахунки 6204, 1819, 1919, 9500, 9703 – відповідальне зберігання або застава. Дотримання режимів рахунків у банківських металах. Первинні документи з приймання та видачі банківських металів (заява про

	приймання (видачу) банківських металів, квитанції за формами №377-О та № 377- К) Правильність розрахунків доходів та витрат банку від операцій з банківськими металами (тарифи, комісії)
Перевірка правильності відображення операцій з іноземною валютою в бухгалтерському обліку	Послідовність застосування принципів бух.обліку, аналіз облікової політики банку. Метод розрахунку реалізованого фінансового результату від операцій купівлі-продажу іноземної валюти (методи FIFO, LIFO та середньозваженої). Перевірка правильності визначення фінансового результату за операціями з іноземною валютою. Перевірка порядку проведення переоцінки монетарних статей балансу та правильності відображення курсових різниць
Контроль інших операцій з інвалютою	Контроль дотримання вимог законодавства України: щодо розрахунків через кореспондентські рахунки банків в іноземній валюті та банків - нерезидентів у гривнях; щодо правил торгівлі банківськими металами та вимог щодо відкриття та використання рахунків у банківських металах; щодо обмежень використання на території України іноземної валюти як застави; щодо декларування валютних цінностей, які належать банку (фінансовій установі) та знаходяться за межами України.
Статистична звітність до НБУ	Дотримання встановленого порядку формування та подання до НБУ звітності про валютні операції. Достовірність, своєчасність подання. Рівень автоматизації і програмного забезпечення
Управлінська звітність	Достатність, своєчасність інформації для прийняття рішень
Висновок щодо ризику операцій з інвалютою, щодо адекватності системи внутрішнього контролю	Дотримання правил здійснення валютних операцій відповідно до генеральної ліцензії на проведення валютних операцій, наданої НБУ, а структурними підрозділами - відповідно до дозволу головного офісу. Оцінка прибутковості та ризиковості валютних операцій
Виявлені недоліки, порушення нормативної бази, рекомендації щодо поліпшення внутрішнього контролю	Формування рекомендацій щодо: змін у обсягах валютних операцій; можливих змін у кредитній, депозитній, тарифній політиках банку; заходів зі зменшення ризику операцій з іноземною валютою; щодо зменшення вартості валютних ресурсів та підвищення ефективності їх використання, в тому числі в кредитних операціях; змін у структурі залучених та розміщених валютних ресурсів; щодо змін у кореспондентських відносинах; покращення роботи валютних кас та пунктів обміну валют

Таблиця 2

Показники для проведення аналітичної частини перевірки валютних операцій

Показники	Перелік показників, послідовність дій. Примітки
Сума та структура валютних активів та зобов'язань	<p>Дані показники характеризують важливість валютних операцій для діяльності банку</p> <p>Провести аналіз динаміки валютних активів та зобов'язань, а також аналіз динаміки частки їх у загальних активах (зобов'язаннях). Виділити позабалансові активи та зобов'язання</p> $\text{Частка} = \frac{\text{Валютні активи (зобов'язання)}}{\text{Загальні активи (зобов'язання)}}$ <p>Провести аналіз структури валютних активів та пасивів (власних та залучених, у відповідності до статей балансу, у розрізі конвертовані та неконвертовані валюти, а також у розрізі окремих видів валют, у розрізі операцій резидентів та нерезидентів, у розрізі контрагентів - банки, фізичні особи та ін.)</p>
Нормативи валютної позиції	<p>Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13):</p> $Н13 = \frac{ВП}{\text{Регулятивний капітал}} \cdot 100\%$ <p>де ВП - загальна відкрита валютна позиція за балансовими та позабалансовими активами і зобов'язаннями банку за всіма іноземними валютами у гривневому еквіваленті.</p> <p>Детальніше - формула у «Методиці розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні (до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні)». Нормативне значення Н13: $\leq 30\%$</p> <p>Норматив ризику загальної довгої відкритої валютної позиції (Н13-1):</p> $Н13-1 = \frac{\text{Довга відкрита валютна позиція за всіма валютами}}{\text{Регулятивний капітал}} \cdot 100\%$ <p>Нормативне значення Н13-1: $\leq 20\%$</p> <p>Норматив ризику загальної короткої відкритої валютної позиції (Н13-2):</p> $Н13-2 = \frac{\text{Коротка відкрита валютна позиція за всіма валютами}}{\text{Регулятивний капітал}} \cdot 100\%$ <p>Нормативне значення Н13-2: $\leq 10\%$</p> <p>Аналіз виконання нормативів Н13 та аналіз структури валютної позиції у розрізі валют та операцій банку (за операціями купівлі-продажу готівки, за придбанням основних засобів, за внесками до статутного капіталу та ін.)</p>
Показники кредитів та депозитів у іновалюті	<p>Сума та процентні ставки, їх динаміка. Порівняння з показниками в національній валюті, з показниками банків-конкурентів</p> <p>Питома вага валютних кредитів (депозитів) у загальному обсязі кредитів (депозитів) та її динаміка, в тому числі у розрізі строків, видів валют. Оцінка вагомості кожної валюти у ресурсній базі та у показнику кредитного портфеля.</p> <p>Для валютних депозитів: вивчення стабільності клієнтської бази</p> <p>Для валютних кредитів: вивчення якості кредитного портфеля та порівняння з аналогічними показниками в національній валюті</p>
Показники кореспондентської мережі	<p>Кількість відкритих рахунків кореспондентам (у розрізі резидентності, країн, валют), в тому числі недіючих рахунків</p> <p>Показники залишків та оборотів за кореспондентськими рахунками, в тому числі значних за неактивними рахунками</p> <p>Провести аналіз доцільності кореспондентських рахунків у наявних обсягах кількості та сум. Зробити висновок про наявність /відсутність прихованого кредитування або додаткових недоцільних витрат на обслуговування цих рахунків або відволікання коштів</p>

Позабалансові операції в інвалюті	Аналіз суми, структури (купівля, продаж валюти на умовах «спот» та ін.). Аналіз динаміки суми та структурних змін (в тому числі в розрізі валют та видів операцій) . Показник позабалансової позиції за інвалютою та банківськими металами
Показники діяльності обмінних пунктів	Кількість пунктів, з них агентських. Обсяги та обороти коштів. Витрати та доходи (для агентських пунктів – розмір платежів, що може бути фіксованим або залежити від оборотів). Штрафні санкції
Показники дохідності та витратності валютних операцій	Сума доходів від валютних операцій (в тому числі в розрізі валют та окремих операцій). А саме: процентний дохід (кредити та ін.), від торговельних, комісійних операцій (з переказами, з чеками, з платіжними картками, за розрахунково-касове обслуговування, тощо) та інші доходи Доходи від валютних операцій на 1 грн. валютних активів/загальних активів; доходи від валютних операцій в розрахунку на 1 працівника валютного підрозділу Сума витрат за валютними операціями у таких же розрізах, як і доходи Питома вага витрат за валютними операціями у загальних витратах банку; валютні витрати в розрахунку на 1 грн. залучених ресурсів в інвалюті Порівняння доходів та витрат у розрізі окремих операцій. валют

Таблиця 3

Рахунки для перевірки валютних операцій

Рахунки для обліку коштів банку	Група 100, 1101, 1102, 1200, 1500, 1600
Рахунки для обліку коштів клієнтів	2600, 2603, 2620, 2650 та ін. клієнтські
Рахунки для обліку дебіторської та кредиторської заборгованості	Дебіторська та кредиторська заборгованість за операціями з купівлі-продажу іноземної валюти, банківських та дорогоцінних металів для клієнтів банку (2800 та 2900); Інша кредиторська заборгованість за операціями з клієнтами (2909); Дебіторська та кредиторська заборгованість з придбання та продажу іноземної валюти та банківських металів за рахунок банку (3540 та 3640); Дебіторська заборгованість за розрахунками за цінними паперами для банку (3541) та для клієнтів банку (2801); Дебіторська та кредиторська заборгованість за операціями з готівкою (1811, 1911); Дебіторська та кредиторська заборгованість за операціями з банками (1819, 1919)
Рахунки для обліку результатів переоцінки	Цінних паперів у портфелі на продаж (5102), За операціями хеджування (5104)
Позиція банку щодо іноземної валюти та банківських металів	Для відображення іноземної валюти та банківських металів (3800) та їх гривневого еквіваленту (3801)
Рахунки комісійних доходів	Від розрахунково-касового обслуговування банків (6100), клієнтів (6110); За операціями на валютному ринку та ринку банківських металів для банків (6104) та для клієнтів (6114); Інші комісійні доходи за операціями з банками (6109) та з клієнтами (6119)
Рахунки результату від	Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами (6204) Результат від торговельних операцій з іншими фінансовими операціями (6209)

торговельних операцій	
Рахунок з обліку отриманих штрафів та пені	Штрафи, пені, що отримані банком (6397); Інші операційні доходи (6399)
Рахунок з обліку сплачених штрафів та пені	Штрафи, пені, що сплачені банком (7397); Інші операційні витрати (7399)
Позабалансові рахунки та переоцінка фінансових інструментів в інвалюті та банківських металах, що обліковуються за позабалансовими рахунками	Валюта та банківські метали до отримання (група 920); Валюта та банківські метали до відправлення (група 921); Активи до отримання (група 935); Активи до відправлення (група 936); Документи і цінності, прийняті та відправлені на інкасо (9830 та 9831); Інші цінності і документи (9819), бланки суворого обліку (9821); Позабалансова позиція банку за іноземною валютою та банківськими металами (9920) Отримані застава (9500) та інші активи на зберіганні (9703), Переоцінка фінансових інструментів в інвалюті та банківських металах, що обліковуються за позабалансовими рахунками (3810)